

UDK:338

Kuldashev Sherzod Alimardonovich,

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Tel: +998 88 287 69 96.

sherzod_kuldashev1988@mail.ru

TA'LIM XIZMATLARI BOZORIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARI RAQOBAT USTUNLIGINI TA'MINLASH OMILLARI VA KO'RSATKICHLARI

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligining ahamiyati, raqobatbardoshlikni shakllantirish xususiyatlari va shart-sharoitlari hamda omillari, oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardoshlikni oshirish ko'rsatkichlari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, ta'lim xizmatlari, raqobatbardoshlik, innovatsion korporativ xamkorlik, omillar, ko'rsatkichlar va tamoyillar.

Kirish. Bugungi zamonaviy jamiyatda inson faoliyatining eng keng sohalaridan biri-bu ta'lim sohasi xisoblanadi. Shuningdek, bugungi kunda ushbu soha inson kapitalini shakllantirishning asosiy omillaridan biriga aylanib, mintaqalar va mamlakatlar milliy madaniyatini saqlashga, ta'lim sohasini rivojlantirishga, aholi daromadlari, turmush darajasi va sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. Mamlakatimizda ta'lim sohasini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, ta'lim sohasida raqobat muhitini shakllantirish, shuningdek, chet el investitsiyalarni jalb etish, hamda jahonning etakchi ilmiy-ta'lim muassasalari bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatish borasidagi ishlar jadal sur'atlar bilan olib borilmoqda.

Bugungi kunda ta'lim xizmatlari bozori ijtimoiy-iqtisodiy tizimning iste'mol bozoridagi murakkab bo'lgan o'zaro bog'langan barcha elementlaridan tashkil topgan. Mazkur tizimni bosh generatori bo'lib, shubhasiz, mehnat bozorida o'ziga xos tovar sifatida chiquvchi malakali professional kadrlar tayyorlashdagi jamiyatning ehtiyoji hisoblanadi.

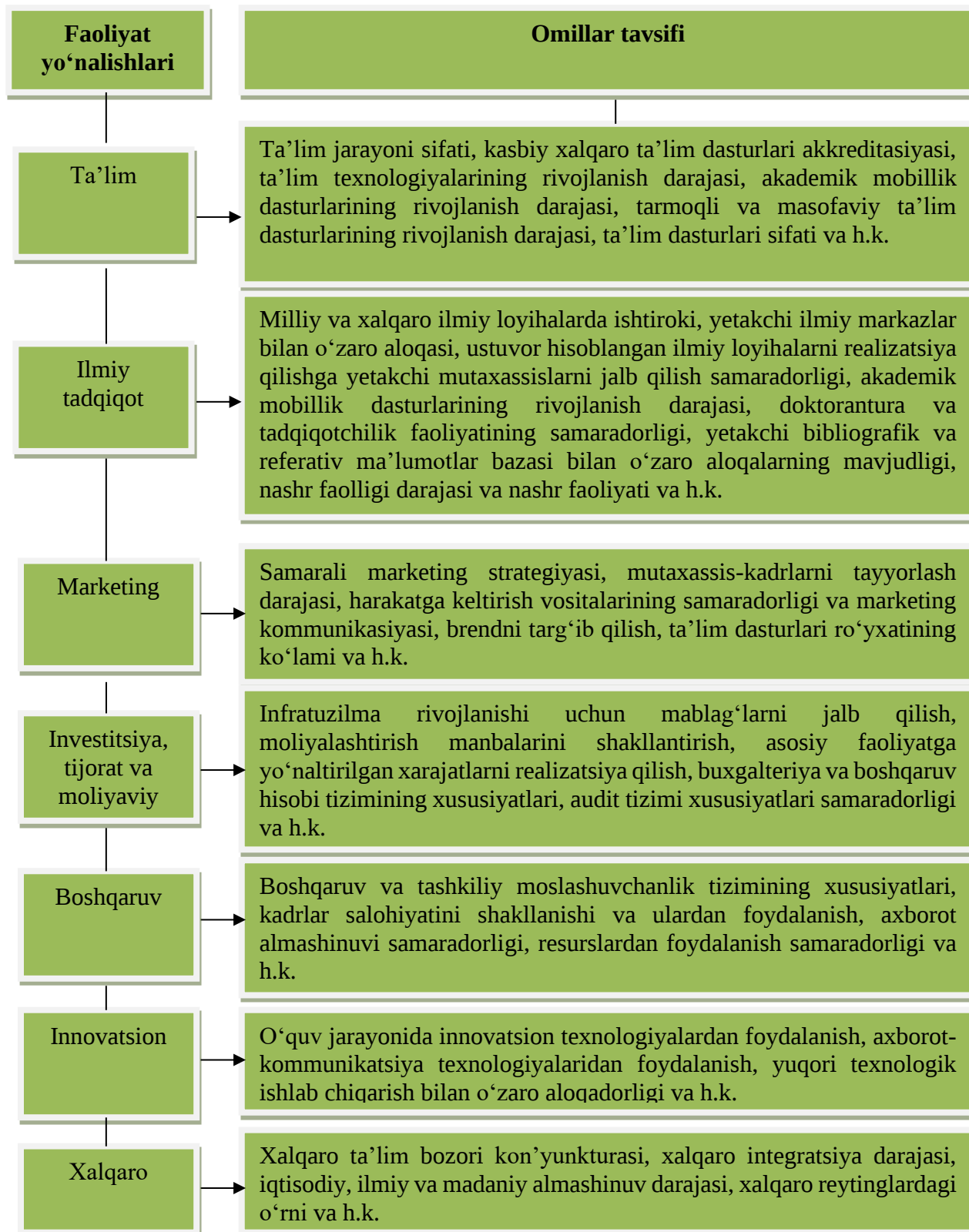
Hozirgi vaqtda oliy ta'lim faoliyatidan ilmiy-texnik va innovatsiyalar sohasida natija sifatida yuqori qo'shimcha qiymatga ega bo'lish qobiliyati talab qilinmoqda. Bu esa oliy ta'lim tizimida faoliyat jarayonining sifatini oshirishni tahlil etish, iqtisodiy, moliyaviy va boshqaruv jarayoni muammolarini aniqlash, endogen va ekzogen omillarning ta'sirining o'zgarishi sharoitida muayyan maqsadlarga erishish qobiliyatini baholash muhim ahamiyatga ega zarurat hisoblanadi. Bu vazifalarni hal etishda ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish omillarini aniqlashtirish, raqobatbardoshligini baholash uslubiyatini takomillashtirish, ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini mustahkamlash va ta'lim xizmatlari sifatini oshirishning ilmiy-uslubiy asoslarini takomillashtirish va samarali mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishidagi tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish kabi masalalar dolzarb bo'lib hisoblanmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda kam o'rganilgan. Xususan, G. Axunova [1], V.S.Bajenova [2], M.Q.Pardayev [3], N.SH.Vatolkina [4], M.A.Lukashenko [5], L.V.Zaxarova [6] kabi olimlar ta'lim xizmatlari, oliy ta'lim tizimiga bag'ishlab darslik, o'quv qo'llanmalar va boshqa o'quv va ilmiy adabiyotlarni yozganlar. Oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini shakllantirishning turli jihatlarini D.A.Bonchukova, Ye.M.Beliy, Ye.A.Dergacheva, T.K.Ekshikeyev, Ye.N.Zaxarova, L.A.Korchagova, V.A.Lazarev, R.A.Fatxutdinov[7] va boshqa olimlarning asarlarda ko'rib chiqilgan bo'lib, bunda oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardoshlikni oshirish muammolari atroflicha tadqiq qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonda iqtisodiy tizimlar va nisbatlarni o'rganishga dialektik va tizimli yondashuv, qiyosiy va solishtirma tahlil, statistik yondashuv, guvhlash usullari qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar.

Ta'lim xizmatlari bozorida OTMlari raqobatbardoshligini shakllantirish muayyan omillar bilan belgilanadi, ular ta'lim xizmatlari bozori ishtirokchilarining o'zaro munosbatlarida namoyon bo'ladi.

1-rasm. OTMlari raqobatbardoshligiga faoliyat ko'rinishlari bo'yicha ta'sir etuvchi omillar¹

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini shakllantirishning turli jihatlari D.A.Bonchukova, Ye.M.Beliy, Ye.A.Dergacheva, T.K.Ekshikeyev, Ye.N.Zaxarova, L.A.Korchagova, V.A.Lazarev, R.A.Fatxutdinov[7] va boshqa olimlarning asarlarda ko'rib chiqilgan bo'lib, bunda oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardoshlikni oshirish muammolari atroflicha tadqiq qilingan. Mazkur mualliflarning tadqiqotlari asosida, biz, oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardoshlikni shakllanishi, uni oshirish omillari tasnifini ishlab chiqdik (1-rasmda).

1-rasmda keltirilgan tasnif ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirish omillarining ta'sir etish darajalari va yo'nalishlari bo'yicha guruhladik.

Qamrab olish ko'lamiga ko'ra, biz, tashqi va ichki omillar guruhlarini tasniflaymiz.

Tashqi omillar – bu ta'lim muassasalariga bog'liq bo'lmagan siyosiy, tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy jarayonlar va tendensiyalar orqali namoyon bo'ladi. Ularning manbai jamoat aloqalarini subyektlari hisoblanadi.

U yoki bu darajadagi boshqaruv jarayonlari samaradorligi, resurslardan samarali foydalanish hamda OTMlarning samaradorligi ichki omillar ta'sirini ifodalab, uning o'ziga xosligini ifodalaydi. OTMlarning muayyan ko'rinishdagi faoliyatini aniqlash raqobatbardoshlikning o'ziga xos omillarini ajratishga imkon beradi. Xususan, ta'lim jarayoni doirasida muassasaning raqobatbardoshligiga ta'lim texnologiyalarining sifati va innovatsionligi, akademik faollik darajasi kabi omillar ta'sir qiladi[8]. Omillarni guruhlash belgisi sifatida ilmiy-tadqiqot faoliyati ommaviy faollik darajasi, grant faoliyati hamda tayanch doktorantura va doktorantura kabilarni rivojlanishiga ta'sirini baholashni nazarda tutadi.

Raqobatbardoshlikka marketing faoliyati doirasida shunday omillar ta'sir ko'rsatadiki, bularga marketing vositalarining samaradorligi va innovatsionligi, brendlarni qo'llab-quvvatlash sifati, ta'lim dasturlari assortimenti va ixtisoslashgan kadrlarni tayyorlash darajasi kabilar kiradi.

Investitsiya, tijorat, moliyaviy faoliyat infratuzilmani rivojlantirish uchun mablag'larni jalb qilish, moliyalashtirish manbalarini shakllantirish, asosiy faoliyatga yo'naltirilgan xarajatlarni realizatsiya qilish, buxgalteriya va boshqaruv hisobi tizimining xususiyatlari, audit tizimi xususiyatlari va samaradorligini oshirishga mablag' jalb qilishni nazarda tutadi.

Texnik va texnologik omillar guruhiga infratuzilmaning sifati va uning ta'lim dasturlarini amalga oshirish talablariga javob berish qobiliyati ta'sir qiladi.

Ta'lim xizmatlari bozoriga oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligining innovatsion omillar ta'siri o'quv jarayonini tashkil etishda innovatsion yondashuvlar va texnologiyalarni qo'llash, axborot tizimlaridan foydalanish, zamonaviy ishlab chiqarish bilan o'zaro aloqadorligi orqali shakllandi. Oliy ta'lim tizimiga xalqaro omillarning ta'siri xalqaro darajadagi ta'lim xizmatlari bozori kon'yunkturasi, iqtisodiy, ilmiy va madaniy almashinuv darajasi, xalqaro ta'limdagi integratsiya darajasi va xalqaro reytinglardagi o'rni orqali belgilanadi.

Biz, ta'lim xizmatlari bozorida OTMlari raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi omillarning tasnifiy belgilari bo'yicha quyidagi guruhlarga ajratdik:

I. Ta'sir etish davri bo'yicha:

1.1. Doimiy ta'sir etuvchi omillar: milliy ta'lim xizmatlari bozori kon'yunkturasi; hududiy ta'lim xizmatlari bozori kon'yunkturasi; ilmiy-tadqiqot salohiyati; o'quv faoliyati salohiyati; marketing salohiyati; OTMlarning iqtisodiy salohiyati va tijorat samaradorligi; kadrlar salohiyati; infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi; fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi salohiyati; boshqarish salohiyati va h.k.

1.2. Davriy ta'sir etuvchi omillar: ta'lim tizimini me'yoriy-huquqiy tartibga solish; moliyaviy faoliyatni me'yoriy-huquqiy jihatdan tartibga solish; ta'sisning qarori bo'yicha chora-tadbirlarni nazorat qilish; ta'lim faoliyatini litsenziyalash va akkreditatsiyalash; buxgalteriya va boshqaruv hisobi samaradorligi va h.k.

1.3. Bir martalik ta'sir etuvchi omillar: manfaatdor tomonlarning bayonotlariga javob berish; shartnomaviy jarayonlardagi o'zaro munosabatlar. Bir martalik omillar bir marta yoki o'ta tartibsiz hamda uzoq vaqt oralig'ida shakllanadi.

II. Ta'sir qilish ko'lamini bo'yicha:

2.1. Strategik ta'sirga ega omillar: iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy-madaniy, innovatsion, texnologik va boshqalar.

2.2. Taktik ta'sirga ega omillar: ta'biy muhitning holati; fan va ta'limning rivojlanish darajasi; iqtisodiyotning zamonaviy soha va tarmoqlarini rivojlanish darajasi; ijtimoiy rivojlanish darajasi; bozor infratuzilmasining rivojlanish xususiyatlari; yalpi ichki mahsulot hajmida ilmiy-tadqiqotlarga qilinadigan xarajatlarning ulushi; ijtimoiy himoyalash tizimining rivojlanish darajasi va h.k.

2.3. Operativ ta'sirga ega omillar: malakali boshqaruv; raqobat muhitining holati; resurs ta'minotining mavjudligi; kontakdagi auditoriyalar bilan kommunikatsiya tizimining mavjudligi.

Ta'sir qilish ko'lami bo'yicha ta'lim xizmatlari bozorida OTMlari raqobatbardoshligining strategik omillari – odatda jamiyatdagi siyosiy o'zgarishlar, ijtimoiy-madaniy aloqalarning o'ziga xos xususiyatlari, iqtisodiy munosabatlarning rivojlanish darajasi, milliy ta'lim tizimining rivojlanish darajasi, texnologik yangiliklarni amalga oshirish darajasi va yo'nalishini belgilab beradi. Jamoat institutlari rivojlanishining nisbatan past darajasi, texnik-texnologik qoloqlik va milliy iqtisodiyot samaradorligining etarli darajada emasligi innovatsiyalarni joriy etish hamda ta'lim jarayonlari sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday omillar guruhi strategik xususiyatga ega omillar sifatida ifodalanadi.

Ta'lim xizmatlari bozorida OTMlarining raqobatbardoshligiga ta'sir qiluvchi taktik tavsifga ega omillar bozor infratuzilmasining rivojlanish xususiyatlari, fan va ta'limning rivojlanish darajasi va boshqa bir qator omillar bilan bog'liqdir.

Raqobatbardoshlikning operativ omillari muayyan hududda, muayyan bir ta'lim muassasasi doirasida yaqin kelajakda qisqa vaqt ichida ahmiyatli bo'lmagan ta'sirining mavjudligini ifodalaydi. Ushbu omillarga raqobat munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari, resurs ta'minoti, kontakdagi auditoriyalar bilan kommunikatsiya tizimining mavjudligi kabilar kiradi.

III. Qamrab olish ko'lami bo'yicha:

3.1. Ta'sir etuvchi tashqi omillar: milliy bozor kon'yunkturasi; milliy iqtisodiyot tarkibi va rivojlanish darajasi; siyosiy tizimning barqarorligi; milliy reytinglardagi o'rni; huquqiy munosabatlar darajasi; aholi turmush sifati darajasi; ta'limning rivojlanish darajasi; aholi soni va tarkibining dinamikasi.

3.2. Ta'sir etuvchi ichki omillar: kadrlar siyosatining maqsad va xususiyatlari; boshqaruv tizimining xususiyatlari; resurslardan foydalanish darajasi; tijorat faoliyati xususiyatlari, ishlab chiqarish tarkibi va ixtisoslashuvi va h.k.

IV. Qo'llash sohasi bo'yicha. Ta'lim xizmatlari bozoriga OTMlarining raqobatbardoshligi omillari ta'sirining o'ziga xosligi ularni qo'llash sohasiga qarab umumiy va o'ziga xos omillarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

4.1. Umumiy omillar: boshqaruv tizimi samaradorligi; tijorat faoliyati samaradorligi; moddiy-texnik bazadan foydalanish samaradorligi va h.k. Umumiy omillar – bu muassasa ko'lamiga qarab amal qiladigan omillar guruhidir. Ularning ta'siri ta'lim muassasalariga ham, iqtisodiyotning boshqa sohalaridagi tadbirkorlik subyektlarida ham mavjud.

4.2. Maxsus omillar: Ushbu omillar faqat amaliy tavsifga ega bo'lib, ularning ta'siri ta'lim muassasalari faoliyatining xususiyatlari bilan belgilanadi. Bu omillarga: ilmiy daraja va unvonga ega ilmiy-pedagogik xodimlar ulushi; doktorantura faoliyati samaradorligi; o'quv jarayonini tashkil etish samaradorligi; nashr faolligi darajasi kabilar kiradi.

V. Moliyalashtirish tavsifiga ko'ra:

5.1. Davlat tomonidan moliyalashtirish: belgilangan me'yor asosida ta'lim faoliyatini byudjetdan moliyalashtirish; davlat subsidiyalari; mulkiy majmua rivojlanishiga subvensiyalar va h.k.

5.2. Xususiy mablag'lar hisobga moliyalashtirish: biznes tomonidan investitsiyalash; uy xo'jaliklari mablag'lari; xorijiy agentlar tomonidan investitsiyalash; turli xil xususiy jamg'armalar orqali moliyalashtirish va h.k.

Yuqoridagilarga asoslansak, OTMlarini moliyalashtirish xususiyati ikki manbaidan biriga qarab omillarni guruhlash imkonini beradi. Birinchidan, davlat tomonidan beriladigan subsidiyalarni nazarda tutadigan davlat tomonidan moliyalashtirish, ta'lim faoliyati uchun aholi jon boshiga byudjet mablag'lari va mulkiy kompleksni rivojlantirish uchun subvensiyalar[8].

Ikkinchidan, xususiy mablag'lar – bu uy xo'jaliklari investitsiyalari, biznes investitsiyalari va xorijiy investitsiyalarga bog'liq. Ushbu manbalar hisobiga moliyalashtirishning mohiyati, tarkibi va miqdori oliy ta'lim muassasalarini ta'lim xizmatlari bozoridagi raqobatdoshlik darajasini belgilaydi.

VI. Ta'sir xususiyatiga ko'ra: Ta'sir etish xususiyati bo'yicha raqobatdoshlik bevosita va bilvosita omillarini ajratib ko'rsatish mumkin.

6.1. Bevosita omillar ta'lim xizmatlari bozorida (raqobat muhiti, inson resurslari, me'yoriy-huquqiy baza) OTMlarining raqobatdoshligiga bevosita ta'sir qiladi[8]. Bevosita omillar ta'lim tizimida me'yoriy-huquqiy muhit, raqobat muhiti, mehnat resurslarini jalb qilish imkoniyatlari, kontragentlar bilan o'zaro munosabatlar, iste'molchilarning qanoatlanganlik darajasi va h.k.

6.2. Bilvosita omillarning ta'siri bilvositadir. Bularga iqtisodiy kon'yunktura, ijtimoiy-madaniy omillar, ilmiy-texnik taraqqiyot, siyosiy omillar kabilar kiradi.

Ta'lim faoliyatining o'ziga xosligi nafaqat xususiyatli omillarning ta'siri, balki ta'lim dasturlarini realizatsiya qilishning o'ziga xos xususiyatlari va ta'lim xizmatlari bozori ishtirokchilarining o'zaro munosabatida namoyon bo'ladi.

Bizning fikrimizcha, o'z maqsadlari, vazifalari va funksiyalarini turli xil usullar va vositalar asosida realizatsiya qila turib, OTMlari bilan mijozlarning ta'lim xizmatlari bozoridagi OTMlari raqobatbardoshligini shakllanish mexanizmi ularning raqobatbardosh ta'lim xizmatlarini ko'rsatadi.

Bunda davlat, uy xo'jaliklari va talabalar, biznes tuzilmalari va jamoat tashkilotlari oliy ta'lim xizmatlari bozorining ishtirokchilari bo'lib, tashqi muhit omilini namoyon etadi.

Ta'lim muassasasining ichki muhiti oliy ta'limning ta'lim xizmatini o'zaro ta'sir natijasi hisoblangan jami funksiyalari, usullari va vositalari bilan tavsiflanadi.

Ta'lim xizmatlari bozoridagi OTMlarining raqobatbardoshligini shakllantirish mexanizmining tizimli tahlili ushbu elementlarni izchil o'rganishni nazarda tutadi[8].

Dissertatsiya ishining 1.1-paragrafida ko'rib chiqilgan ta'lim xizmatlari mijozlari bilan o'zaro munosabati bo'yicha, vositalarini qo'llash bo'yicha xususiyatlarini tadqiq etamiz:

1. Davlat:

– qabulning nazorat raqamlari (ta'lim muassasalarini moliyalashtirish hajmi bilan o'zaro bog'liqligi). Davlat, ijro etuvchi hokimiyatning vakolatli organlari orqali ta'lim siyosatini amalga oshirish vositasida milliy iqtisodiyot ehtiyojlari, mehnat bozori kon'yunkturasi va oliy ta'lim muassasalarining samaradorligi darajasiga muvofiq kadrlar tayyorlash va mutaxassisliklar bo'yicha qabul raqamlarini belgilaydi hamda faoliyati va ularning raqobatbardoshligi uchun oldindan shart-sharoitlarni yaratadi va tartibga soladi[8];

– davlat milliy ta'lim tizimining raqobatbardoshligini oshirishni asosiy maqsad qilib, xalqaro miqyosda raqobatbardoshlikka erishish yoki uning darajasini oshirishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar majmuini amalga oshirish uchun etakchi OTMlarini jalb qiladi. Xususan, "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoniga muvofiq O'zbekiston Milliy universiteti va Samarqand davlat universitetini mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalarining flagmaniga aylantirish hamda respublikadagi kamida 10 ta oliy ta'lim muassasasini xalqaro e'tirof etilgan tashkilotlar (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Nigher Education yoki Academic Ranking of World Universities) reytingining birinchi 1000 ta o'rindagi oliy ta'lim muassasalari ro'yxatiga, shu jumladan, O'zbekiston Milliy universiteti va Samarqand davlat universitetini birinchi 500 ta o'rindagi oliy ta'lim muassasalari ro'yxatiga kiritish vazifasi belgilab berilgan" [8];

– innovatsion rivojlanish dasturlarini davlat tomonidan moliyalashtirish. Davlatning byudjet mablag'lari hisobiga mahalliy ta'lim tizimini va innovatsion vektorini shakllantiradi hamda etakchi ta'lim markazlarini qo'llab-quvvatlaydi;

– ta'lim tizimini me'yoriy-huquqiy jihatdan tartibga solish. Ma'muriy ta'sir ko'rsatishning bevosita vositasi sifatida u ta'lim xizmatlari sifatini qo'llab-quvvatlash, oliy ta'limning yagona standartlarini joriy etish, milliy iqtisodiyotning yuqori malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadini ko'zlaydi[8];

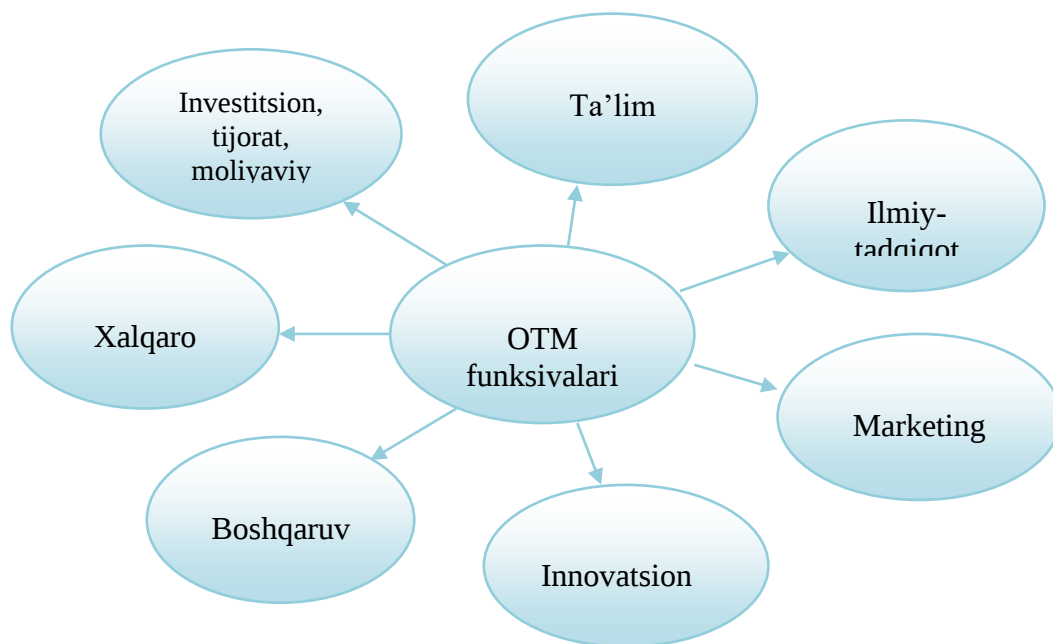
– oliy ta'lim muassasalari faoliyatini monitoring qilish. Davlat oliy ta'lim tizimi holatini kuzatib boradi va uni milliy iqtisodiyot ehtiyojlariga mos ravishda optimallashtirish uchun zarur choralarni ko'radi.

2. Biznes tuzilmalari – ish bilan ta'minlash va ta'lim muhitida biznesga ta'sir o'tkazishning asosiy vositasi sifatida bitiruvchilarning kasbiy kompetensiyasi mazmuni va darajasiga talablarni shakllantiradi. Bitiruvchilarni tanlash va keyinchalik ish bilan ta'minlash, shuningdek ularning kasbiy kompetensiyasi mazmuni va darajasiga talablarni shakllantirish orqali tadbirkorlik muhiti bozorni ma'lum bir kasb va malaka mutaxassislariga, ularning raqobatbardoshligiga ta'sir ko'rsatadigan oliy o'quv yurtlari afzal ko'rgan ta'lim muassasalariga bo'lgan ehtiyojlari to'g'risida xabardor qiladi[8].

3. Uy xo'jaliklari va talabalar – ta'lim xizmatlariga talab va o'zlashtirilgan kasbiy kompetensiyalarning mazmuni va darajasiga qo'yiladigan talabi (ta'lim muassasasining kelgusidagi kasblarning afzalliklari, boshqa hududda o'qish imkoniyatlari va moddiy holati).

4. Davlat muassasalari – oliy ta'lim tizimining jamiyat ehtiyojlariga muvofiqligini ta'minlash maqsadida uning monitoringini olib borish. Monitoring natijalari ma'lum bir ta'lim muassasasining raqobatbardoshligini shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan tashkilot (korxona)ning samaradorligini, bozor ishtirokchilari bilan o'zaro aloqalar jarayonida u yuboradigan signallarni bilvosita baholashga imkon beradi.

Ta'lim xizmatlari bozorida OTMlar raqobatbardoshligini oshirish mexanizmini tahlil qilish, uning ishtirokchilari o'rtasida o'zaro aloqalarni o'rnatish, ta'sir o'tkazish vositalarini va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash hamda oliy o'quv yurtlari raqobatdoshligining asosiy omillarini aniq belgilashga imkon beradi. Ta'lim muassasalarining tashqi muhit bilan o'zaro munosabati asosiy faoliyat doirasida jamlanadi. Milliy iqtisodiyot ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda raqobatbardoshlikni shakllantirish, ta'lim xizmatlari xaridorlari va davlat muassasalari talabi asosida, shuningdek, bozor kon'yunkturasini hisobga olgan holda universitetlar o'zlarining maqsad va vazifalarini shakllantiradi[8]. Bu tashkilotning ichki muhitini tashkil etuvchi funksiyalar orqali amalga oshiriladi. Mavjud boshqaruv yondashuvlarini o'rganish, turli xil ta'lim muassasalari tajribasini tadqiq etish hamda taklif qilinayotgan tadqiqot obyekti va mavzusini o'rganish, bizga, oliy ta'lim muassasasining maqsad va vazifalari to'g'risida o'z qarashlarini shakllantirish imkonini berdi.

2-rasm. Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalarining funksiyalari¹

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Hozirgi kunda yangi bilimlarni yaratish va joriy etish OTMlarning asosiy maqsadi bo'lib, bu jarayon jamiyatning innovatsion rivojlanishini yuqori malakali kadrlar bilan ta'minlashga yo'naltiriladi. Shuningdek, milliy va xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish alohida ahamiyatga ega. Ta'lim muassasasining maqsad va vazifalari quyidagi funksiyalar asosida amalga oshiriladi: ta'lim, ilmiy-tadqiqot, marketing, innovatsiya, boshqaruv, xalqaro, investitsiya, tijorat va moliyaviy. Muayyan faoliyat doirasidagi funksiyalarni muayyan usullar va vositalardan foydalangan holda bajarish oliy ta'lim xizmatlari va OTMning raqobatbardoshligini shakllantiradi (2-rasm).

Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalarining funksiyalari tavsifiga nazar tashlasak:

- ta'limga o'quv dasturlari, lokal me'yoriy hujjatlar kiradi;
- ilmiy-tadqiqot yo'nalishida ITTKI rejalashtirish va moliyalashtirish, nashr ishlari, doktorantura va mustaqil tadqiqotchilik;
- marketing faoliyati marketing tadqiqotlari, ta'lim xizmatlari marketingi, narx siyosati, kadrlar marketingi, marketing kommunikatsiyasi kabilardan iborat;
- innovatsion faoliyat – axborot texnologiyalarini joriy etish, ilmiy-tadqiqot va innovatsion ta'lim dasturlarini moliyalashtirish, ta'lim va yuqori texnologik ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlash va h.k.;
- boshqaruv jarayoni – strategik, taktik va operativ kalendar rejalar, kadrlar siyosati, moliyaviy boshqaruv, faoliyat natijalari tahlili;
- xalqaro – xalqaro akademik mobillik dasturlari, xorij talabalari uchun ta'lim dasturlari, etakchi olimlar va mutaxassislarni jalb qilish dasturlari, xorijiy OTMlar bilan hamkorlik;
- investitsion va tijorat – mablag'lardan maqsadli foydalanishni nazorat qilish, faoliyatni byudjetlashtirish, resurslarni konsentratsiyalash, ta'limni rivojlantirish bo'yicha turli xil jamg'armalarni tashkil etish va h.k.

Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini baholash usullari bo'yicha ham turli yondashuvlar mavjud.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning raqobatbardoshligini baholash muammosiga keng qamrovli qiziqish uslubiy vositalardan foydalanishda turli xil yondashuvlarning mavjudligini ifodalaydi[8]. Iqtisodchi olimlar tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, OTMlarda raqobatbardoshlikning muhim jihatlari hamda uni baholash usullarini o'rganishda muayyan yutuqlarga erishilganligini ko'rishimiz mumkin, ya'ni ham tovar (ish, xizmat) sifatida, ham tashkilot (muassasa) sifatida raqobatbardoshlikni baholash uchun juda ko'p uslubiy yondashuvlar ishlab chiqilgan.

Shuningdek, ko'rib chiqilgan usullarning muhim jiddiy kamchiliklari bo'lib, ularning jami tashqi va ichki muhit omillari ta'sirini baholashning tizimli bo'lmagan va alohida yo'nalishlar bo'yicha baholanishi hisoblanadi.

Kelgusidagi tadqiqotlar OTMlarining ta'lim xizmatlari bozoridagi raqobatbardoshligini baholashning uslubiy asoslarini takomillashtirishni zarurat etadi. Asosiy yondashuvlarning umumiy tavsifi, shuningdek ularning imkoniyatlari hamda o'ziga xos xususiyatlari tavsifi bilan ifodalanadi.

Ta'lim xizmatlari bozorida OTMlarning raqobatbardoshligini baholash jarayonini tizimlashtirilishi va usullarning tavsifi 1-jadvalda keltirilgan bo'lib, sifat va miqdoriy jihatdan baholash usullari sifatida ifodalangan.

Tadqiqot doirasida taqdim etilgan uslubiy yondashuvlar va raqobatbardoshlikni baholash usullari to'plami ushbu metodik apparat etarli darajada rivojlanmaganligi va ushbu sohaga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda OTMlari raqobatbardoshlik darajasini baholashning umumlashtirilgan uslubini ishlab chiqish zarurati to'g'risida xulosa qilishga imkon beradi.

Bizning fikrimizcha, ta'lim xizmatlari bozorida OTMlarining raqobatbardoshligini tahlil qilishning o'ziga xos metodikasini ishlab chiqish zarurati quyidagilarga asoslanadi:

- 1) mavjud uslubiy apparatning etarli darajada ishlab chiqilmaganligi va tarqoqligi;
- 2) keng tarqalgan daromad yondashuvidan foydalanishni imkonsiz qiladigan oliy o'quv yurtlari faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari;

3) milliy iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishga yo'naltirilgan kadrlar salohiyatini oshirish uchun oliy ta'lim sohasidagi faoliyatning ahamiyati.

Bizningcha, ta'lim xizmatlari bozorida OTMlari raqobatbardoshligini baholash metodikasi quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladigan qiyosiy yondashuvdan iborat[8]:

1. Ta'lim muassasasining maqsadlari va vazifalarini jamiyat, iqtisodiyot ehtiyojlari hamda ta'lim xizmatlariga bo'lgan mijozlarning talablariga muvofiqligini tadqiq etish.

2. Oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini shakllantiruvchi tashqi va ichki muhit omillarini tahlil qilish.

3. Erishilgan raqobatbardoshlik darajasini baholash.

4. Ta'lim muassasasining raqobatbardoshlik profilini shakllantirish.

OTMlarining raqobatbardoshligi jarayon ishtirokchilari: oliy o'quv yurtlari va ta'lim xizmatlari mijozlarining o'zaro munosabatlarida namoyon bo'ladi.

OTMlarning maqsad va vazifalari jamiyat, iqtisodiyot va buyurtmachilar ehtiyojlariga muvofiqligi, ularni taqqoslash yo'li bilan aniqlanadi. Ushbu holatda, OTM faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, uning ixtisosligi va turi hamda joylashgan hududini hisobga olishni nazarda tutadi. Muayyan hudud yoki oliy o'quv yurtining faoliyat ko'lamiga bog'liq holda ta'lim xizmatlari buyurtmachilarining talablari hamda maqsad va vazifalarining shakllanishi bir-biridan farqlanishi mumkin.

OTMning maqsad va vazifalari hamda ta'lim xizmatlari buyurtmachilarining talablari (ehhtiyojlari) shuni nazarda tutadiki, bunda tahlil obyekti bo'lib, davlat universitetlari hisoblanadi. Bunda metodika uni har qanday OTMga nisbatan amalga oshirish imkonini beradi.

2-jadval oliy o'quv yurtlarining aniq vazifalari va ta'lim xizmatlari buyurtmachilarining talablari (ehhtiyojlari) o'rtasida muvofiqlikka erishish imkonini beradi, xususan:

– "Iqtisodiyot ehtiyojlariga muvofiq mutaxassislarni tayyorlash" va "Mutaxassislarni tayyorlash darajasining davlat ta'lim standartlari va malaka talablariga muvofiqligi" to'rtinchi va beshinchi vazifalarga erishish jarayonida amalga oshiriladi;

2-jadval

OTMlarining maqsad va vazifalarini ta'lim xizmatlari buyurtmachilari ehtiyojlari bilan taqqoslash¹

OTM maqsadi		Ilmiy va ta’lim salohiyatini rivojlantirish asosida milliy va xalqaro raqobatbardoshlikning shakllanishi				
Vazifalar		1	2	3	4	5
6	Davlat	Milliy oliy ta’lim tizimi raqobatbardoshligi				
		x	x	x	Iqtisodiyot talablariga muvofiq mutaxassislar tayyorlash	
		x	x	x	Davlat ta’lim standartlariga mos kadrlar tayyorlash darajasining muvofiqligi	
	Uy xo‘jaliklari, talabalar	Ta’lim dasturlarining innovatsion tavsifi		DTS talablariga mos sifatli tayyorlash	Tanlangan kasblar doirasida kasbiy realizatsiya qilish imkoniyati	X
		Yuqori reytingga ega ta’lim muassasasidan diplom olish			Kadrlar tayyorlashning talab etilgan yo‘nalishi bo‘yicha ta’lim olish	
					Olingan malaka doirasida kasbiy realizatsiya	
	Biznes tuzilmalari	Ta’lim dasturlarining innovatsion tavsifi		x	Oliy ta’lim bilan kadrlar malakasiga xo‘jalik subyektlari talablarini qondirilishi	X

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

				Kadrlar kasbiy tayyorgarligiga xo'jalik subyektlari talablarini qondirilishi	X
	Jamoat institutlari	Oliy ta'limning innovatsion rivojlanishi			
		x	x	x	Jamiyat ehtiyojlariga oliy ta'lim tizimining muvofiqligi
					x

– “Ta’lim dasturlarining innovatsion xususiyati”ga birinchi va ikkinchi maqsadlarni amalga oshirish jarayonida erishiladi;

– “Davlat ta’lim standartlari talablariga muvofiq yuqori sifatli o’qitish” uchinchi vazifa doirasida amalga oshiriladi;

– yuqori darajadagi ta’lim muassasasidan diplom olish zarurligini qondirish birinchi masalani hal qilishda erishiladi;

– to’rtinchi vazifa doirasida quyidagilar ham amalga oshiriladi:

– “Tanlangan kasb doirasida”, “Ijtimoiy yuksalish” bo’yicha “kasbni amalga oshirish imkoniyati”, “Talab qilinadigan o’qitish yo’nalishi bo’yicha ta’lim olish”, “Olingan malaka doirasida kasbiy faoliyat”, “Tadbirkorlik subyektlarining yuqori ma’lumotli malakali kadrlarga bo’lgan ehtiyojini qondirish”, “Kadrlarni kasbiy qayta tayyorlashda tadbirkorlik subyektlarining ehtiyojlarini qondirish”, “Oliy ta’lim tizimining jamiyat ehtiyojlariga muvofiqligi”.

Ta’lim xizmatlari buyurtmachilarining barcha talablari (ehtiyojlari) OTMining vazifalaridan biri sifatida amalga oshiriladi, bu ham jamiyat, iqtisodiyot va ta’lim xizmatlari buyurtmachisining ehtiyojlariga muvofiq kelishi to’g’risida xulosaga kelish imkonini beradi.

O’zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimini barqaror rivojlantirish va raqobatbardoshligini oshirish bo’yicha tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Respublikamizda faoliyatni amalga oshirayotgan OTMlari soni 2017-2023-yillarda 191 taga ko’payib, bu ko’rsatkich mazkur yillar oralig’ida 2,7 martaga oshgan. Tahlil qilinayotgan yillarda OTMlarida o’qiyotgan talabalar soni OTMlar soniga muvofiq ravishda 2017-2018 o’quv yilida 287,5 mingtadan 2022-2023 o’quv yilida 1042,1 mingtaga ko’paygan (1-jadval). O’zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risidagi Farmoniga muvofiq konsepsiya uzoq muddatli maqsadlar va vazifalarni o’z ichiga olib, oliy ta’limning istiqbolida rivojlantirish strategiyasini amalga oshirishni nazarda tutadi. Shunga ko’ra, respublikamiz iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun bir vaqtning o’zida raqobatdosh ustunliklarni hisobga olgan holda mehnat salohiyatini oshirish, ishlab chiqarishning intellektuallashuvi darajasini yuksaltirish va inson kapitalini rivojlantirish bilan bog’liq muammolarni hal qilish alohida dolzarb masalalar hisoblanadi. Mazkur muammolarni hal qilishda asosiy rolning Yangi O’zbekistonning strategik vazifalari ko’lami va darajasiga muvofiq keladigan kompleks kompetensiyaga ega bo’lishi kerak bo’lgan mutaxassislarni tayyorlash va mehnat bozoriga etkazib berishni amalga oshiruvchi OTM zimmasiga yuklanadi.

O’zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risidagi Farmoniga muvofiq konsepsiya uzoq muddatli maqsadlar va vazifalarni o’z ichiga olib, oliy ta’limning istiqbolida rivojlantirish strategiyasini amalga oshirishni nazarda tutadi.

Shunga ko’ra, respublikamiz iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun bir vaqtning o’zida raqobatdosh ustunliklarni hisobga olgan holda mehnat salohiyatini oshirish, ishlab chiqarishning intellektuallashuvi darajasini yuksaltirish va inson kapitalini rivojlantirish bilan bog’liq muammolarni hal qilish alohida dolzarb masalalar hisoblanadi. Mazkur muammolarni hal qilishda asosiy rolning Yangi O’zbekistonning strategik vazifalari ko’lami va darajasiga muvofiq keladigan kompleks kompetensiyaga ega bo’lishi kerak bo’lgan mutaxassislarni tayyorlash va mehnat bozoriga etkazib berishni amalga oshiruvchi OTM zimmasiga yuklanadi.

2-jadval

O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan oliy ta'lim muassasalari soni (o'quv yili boshiga, birlik)¹;

Ko'rsatkichlar	Yillar						2017-2023-yillarda o'sish, %
	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023	
Oliy ta'lim muassasalari soni, birlik	72	98	119	127	154	191	2,7 marta
Shu jumladan, xorijiy oliy talim tashkilotlari filiallari	7	9	18	20	25	26	3,7 marta
Ularda talabalar, ming kishi	297,7	360,2	441,0	571,5	808,0	1042,1	3,5 marta
Shu jumladan, bo'limlarda tahsil olaydiganlar, ming kishi:							
kunduzgi bo'limda	287,5	313,0	360,1	441,9	553,4	622,6	2,2 marta
Kechki	-	1,2	7,3	11,5	26,6	37,7	-
sirtqi bo'limda	10,2	46,0	73,6	118,1	228,0	381,8	37,4 marta
10000 aholiga to'g'ri kelaligan talabalar soni, birlikda	93	110	130	165	229	289	3,1 marta
Qabul qilingan talabalar soni, ming kishi	85,7	114,5	138,1	174,9	235,9	282,4	3,3 marta
Shu jumladan bo'limlarga: kunduzgi bo'limga	76,7	86,2	111,6	132,7	166,7	196,4	2,6 marta
Kechki	-	-	3,2	6,0	9,0	10,5	-
sirtqi bo'limga	9,0	28,3	23,3	36,2	60,1	75,5	8,4 marta
Bakalavriatga qabul qilingan talabalar soni, ming kishi	80,8	108,7	128,7	165,0	220,2	275,5	3,4 marta
Shu jumladan: kunduzgi	71,8	80,4	102,5	123,0	151,6	187,8	2,6 mapra
Kechki	0,0	0,0	3,1	5,8	8,7	9,4	-
Sirtqi	9,0	28,3	23,1	36,2	59,9	78,3	8,7 marta
Bitirgan mutaxassislar soni, ming kishi	67,4	70,3	70,8	83,9	103,9	102,4	1,5 marta
10000 aholiga nisbatan bitirgan mutaxassislar	21,0	21,5	21,0	24,0	29,6	29,5	1,4 marta

Xulosa va takliflar. Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini shakllantirish o'ziga xos omillar majmuasi bilan belgilanadi. Shunga ko'ra:

OTMLari raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi omillar ta'sir etish davri, ta'sir etish ko'lami, qamrab olish miqyosi, qo'llash sohasi, moliyalashtirish tavsifi hamda ta'sir etish xususiyatiga ko'ra alohida yo'nalishlar bo'yicha guruhlash asosida tasnifi ishlab chiqildi;

ta'lim xizmatlari bozorida integratsiya jarayonlarini rivojlantirish asosida ilmiy tadqiqot maktablarining innovatsion yutuqlarini birlashtirish jarayonlarini jadallashtirish;

ta'lim sifatiga qo'yiladigan malaka talablarini standartlashtirish;

ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini amaliyotga tatbiq qilish;

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma'lumotlar asosida tuzilgan.

ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim tashkilotlarining raqobatbardoshligi omillari hamda tamoyillari aniqlanib, oliy ta'lim muassasalari ko'rsatkichlar taxlili asosida ilmiy takliflar ishlab chiqish;

oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini baholash metodikasi xususi ko'rsatkichlarning ahamiyatlilik darajasi bo'yicha reytingini har bir ko'rsatkichning ta'lim xizmatlari bozoridagi raqobatbardoshligini vazn koeffitsientlari orqali aniqlash asosida takomillashtirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // —Xalq so'zi gazetasi. 2020 yil 25 yanvar. 19-son. 1-4 betlar.
2. Inson taraqqiyoti. Darslik. I.f.d., professor Q.X.Abduraxmanov tahriri ostida. — T.: —Fanva texnologiya nashriyoti, 2013. — 476 bet.
3. Parдаev M.Q. va boshqalar. Ta'lim xizmatlari va ularning samaradorligini oshirish masalalari. Monografiya. — T.: —Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyil, 2020. — 200 b.
4. Isroilov B.I. Ta'lim tizimida korrupsiyani oldini olish masalalari. // Innovatsion varaqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish muammolari. (21-22 fevral 2020 yil) Xalqaro IAK materiallari, Samarqand-Tambov, 2020. — 183-186-betlar.
5. Rajabov B.J., Toshnazarov S.N., Islomov B.S. va boshqalar. Ta'lim sifatini yaxshilashda erishilgan natijalardan samarali foydalanish. Monografiya. — T.: —TURON-IQBOIL?
6. Berdiqulov Q. Zamonaviy jamiyatda xizmatlar sohasining o'rnini qanday?
7. Белый Э.М. Конкурентные преимущества вузов: классификация с позиций стейкхолдерменеджмента [Текст] / Э.М. Белый, И.Б. Романова // Современные проблемы науки и образования. — 2012. — № 5. — С.268 — 274;
8. Бондаренко Э.Н. Методические подходы к оценке конкурентоспособности региона [Электронный ресурс] / Э.Н.Бондаренко // Научная парадигма. — 2011. — № 2(3). — С. 88-95;
9. Дергачева Э.А. Повышение конкурентоспособности и качества образовательных услуг в вузе [Текст] / Э.А. Дергачева Н.Н. Чернетсова // Вестник Брянского государственного технического университета. — 2008. — № 3. — С.108-117;
10. Экишиев Т.К. Развитие конкурентного потенциала вуза на рынке образовательных услуг [Текст] / Т.К. Экишиев // Проблемы современной экономики. — 2009. — № 2. — С. 375-378;
11. Захарова Э.Н. Особенности формирования конкурентоспособности вуза как субъекта рынка образовательных услуг [Текст] / Э.Н. Захарова, О.Г. Гисина // Проблемы экономики и юридической практики. — 2013. — № 2. — С.185-188;
12. Зотов Н.В. Совершенствование системы управления конкурентоспособностью предприятий стекловолоконной фурнитуры: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 [Текст] / Н.А. Зотов. — СПб, 2007. — 18 с.;
13. Лазарев В.А. Конкурентоспособность вуза как объект управления: монография [Текст] / В.А.Лазарев, С.И. Мохначев. — Екатеринбург: Пригородные вести, 2003. — 160 с.;
14. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью вуза [Текст] /Р.А. Фатхутдинов //Высшее образование в России. — 2006. — № 6. — С. 35-37.
15. <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/3598-zamonaviy-zhamiyatda-khizmatlar-so-asining-rni-andaj>
- 16.<https://www.dissercat.com/content/formirovanie-mekhanizma-povysheniya-konkurentosposobnosti-organizatsii-vysshego-obrazovaniya>